

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com.tr

Web: www.uidergisi.com.tr

KİTAP İNCELEMESİ

*John L. ESPOSITO, Tamara SONN, and
John O. VOLL, Islam and Democracy after
the Arab Spring*

Selim ÖTERBÜLBÜL*

* Araştırma Görevlisi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, Ege
Üniversitesi

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Islam and Democracy after the Arab Spring

John L. ESPOSITO, Tamara SONN, and John O. VOLL

Oxford ve New York, Oxford University Press, 2016, 320 sayfa. ISBN: 978-0-19-514798-8

Selim ÖTERBÜLBÜL

Araştırma Görevlisi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, Ege Üniversitesi, İzmir.

E-Posta: selimoterbulbul@gmail.com

Esposito, Sonn ve Voll'un kitabı *Islam and Democracy after the Arab Spring* (Arap Baharı sonrası İslam ve Demokrasi), Arap Baharı'nın etkileri ve sonrasındaki süreçler bağlamında demokratikleşme tartışmalarının odak noktasındaki "nasıl başarılı olabildi/olamadı" sorusuyla İslam-demokrasi ilişkisinin yeniden ele alındığı bir çalışmadır. Bu anlamda kitabın başında "pek çok Batılı gözlemci, 2010 Aralık'ında Araplar ülkelerindeki otoriter rejimlere karşı ayaklandığında afallamıştı" denilirken aslında sadece kalkışmaların öngörülemeyişine değil aynı zamanda kanıksanmış bazı kabullerin yanlışlığına da işaret edilmektedir. Sekülerleşmeye karşı çıkmanın demokrasiye de karşı çıkma anlamı taşımadığı ve demokrasinin de uyumlaştırılmış çeşitleri olabileceğinden hareketle yazarlar bu ülkelerdeki demokrasi varlığının, dolayısıyla kitabın temel araştırma konusunun eleştirilmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır.

Yazarlar, Huntington'ın demokratikleşme dalgaları anlayışına dayalı geçmiş dönemleri ele alırken, demokrasinin İslam coğrafyasındaki olanaksızlığı hakkındaki fikirlere karşı çıkmakta ve esas olarak geçtiğimiz asırda revaçta olan "İslam ve demokrasi birbiriyle çelişir; uyumsuz ikilidir" anlayışını reddetmektedirler. Demokrasi arayışının Arap Baharından önce de olduğuna vurgu yapılırken bu ülkelerde yaşayanlarca peşinen demokrasinin reddedilmediği gibi aynı zamanda İslam-demokrasi ilişkisinin ise başarılı birliktelikler ortaya koyduğunu değişik ülkelerin farklı dönemlerinden örneklerle gösterilmektedir. 21. yüzyıldaki yeni politikanın ve toplumdaki siyasal düzeni değiştirecek değişim dalgasının öncüsünün lidersiz, ideolojisiz, organize olmuş, iktisaden tatminsiz genç nüfus ağırlıklı kitleler olacağı öne sürülmektedir.

Kitabın bölümleri ise esas olarak yedi farklı ülke örneği üzerinden aslında genel olarak modernleşme ve özel olarak da demokratikleşme tecrübelerini ele almaktadır. Mısır haricindeki ülkeler başarılı örneklerle veya devam eden süreçlere işaret etmektedir.

İlk ele alınan ülke Türkiye'dir ve bunun altında, tıpkı İran'ın da peşi sıra değerlendirildiği gibi, köklü modernleşme tecrübesi yatmaktadır. Türkiye'nin öncelenmesinin diğer bir nedeni de Müslüman nüfusun baskın çoğunluk olduğu bir ülkede diğerlerine kıyasla yerleşmiş demokratik bir sistemin

varlığıdır. Bu sistem, Arap Baharı öncesinde ve ayrıca onunla birlikte daha da öne çıkar şekilde, bir “Türk tipi” modernleşme, demokratikleşme ve bunlarla uyumlu “Müslüman sekülerleşme” denen bir uzlaşma modeli ve köktendinciliğe karşı bir panzehir olarak görülmüştür. Türkiye’de, 20. yüzyılın ilk yarısında çevresindeki İslam toplumlarının aksine ve onlardan çok daha önce seküler bir devlet olarak inşa edilmiştir ve yazarların yaptıkları tespitler genel olarak üç ana döneme odaklanmaktadır. İlki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde güçlü askeri yapı, tek parti yönetimi, halktan kopuk şehirli yönetici elitlerin idaresinde tepeden inmece sekülerleşme olarak tarif edilen evredir. Bu dönemde toplumun geniş kesimleri ile Kemalist elit arasındaki uçurumun sebebi demokrasi eksikliği ve hatta kurucu ilkeler içinde demokrasinin bulunmayışı önemli bir tespittir.

İkinci dönem Milli Görüş çizgisi odaklı anlatılmakta ve Necmettin Erbakan liderliğindeki partilerin Soğuk Savaş konjonktüründe ve salt İslami söylemle değil aynı zamanda Türk milliyetçiliği, anti-komünizm, batıyla bağımlı ilişkilere karşı çıkış ve “adil düzen” hedeflerinin varlığıyla destek kazanmasına işaret edilmektedir. 1980 Darbesi sonrasında dönüştürülen etiklerini de göz önünde bulundurarak değinilen Refah Partisi tecrübesinde demokrasinin bir mihenk taşı vazifesi görerek sekülerleşmenin nasıl devlet odaklı olduğu, çoğulculuktan uzak biçimde uygulandığını eleştirilerine ve dine siyaset alanında daha fazla alan tanıdığı tespitine yer verilmektedir. Son dönemde ise İslami söyleme oy verenlerin azınlıkta kaldığı seçim başarıları sonrasında seküler kesimin konumunu ve gücünü korumak uğruna demokrasiden taviz vermesi, 28 Şubat sonrasında AK Parti kurucularının ayrışması ve 2000’li yıllardaki iktidar yıllarına odaklanmaktadır. Özellikle 2007, 2011 ve Gezi Protestoları ve yolsuzluk iddiaları sonrası 2014 yılındaki seçimler örneğinde hem demokratik sistemin işleyişi hem de seçmenin oy verme pratikleri üzerinde İslami söylemin ötesinde ekonomik, siyasi ve sosyal saiklerin belirleyiciliği üzerinde durulmaktadır. Yazarlar, 2014’e kadar olan değerlendirmelerde salt seçimler odaklı ele alınan ve “Türk modeli” hakkındaki tereddütlerin üstesinden gelmek için daha çoğulcu bir demokrasi ve özgürlüklerin güçlendirilmesi çağrısı yaparken aynı zamanda muhalefetin, seküler elitlerin ve ordunun da daimi muhalefet uğruna demokratik yöntemlerden sapmaması ve şiddete sivrulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

İran bölümünde meşruiyet kaynağı olarak dinin kullanılmaya başlamasının modern dönem siyasetine etkileri anlatılırken İran özelinde dış müdahalelerin 19. yüzyıldan Muhammed Musaddık’ın devrildiği darbeye ve İran İslam Devrimi sonrasında döneme kadar nasıl belirleyici olduğu ortaya konmaktadır. Özellikle Şah Muhammed Rıza Pehlevi’nin baskıcı idaresine karşı imamların nasıl bir çekim merkezi olduğunun ve böylece İslami atıflarla sosyal adalet, toplumun dini değerlere yeniden bağlanması gibi konuların öne çıkması üzerinde durulmaktadır. Ali Şeriatî’nin fikirleri, Abdülkerim Suruş’un ise dinin siyasete alet edildiği eleştirileri, Humeyni’nin dini âlimlerin yönetimi anlayışı olan velayet-i fakih fikrini benimsemesi ve devrim sürecinde lidersiz sol ve seküler gruplarla ittifak kurmasının altı çizilmektedir. Arap Baharı ve demokratikleşme bağlamında ise özellikle reformcu siyasetçilerin 1990’lardan itibaren destek bulması ve 2009 başkanlık seçimlerinde Musavi’nin adaylığı ve Yeşil Hareket’in hak arayışının ve protestolarının Arap Baharı’nın öncüsü bir kalkışma olmasının altı çizilmektedir. Ruhani’nin Cumhurbaşkanı seçilmesi de bu sürecin bir devamı olarak görülmekte ve İslami demokratikleşmenin önemli bir adımı olarak nitelenmektedir.

Pakistan’da İslami grupların dönüşümü ve demokrasiyle olan ilişkilerinin, dış politikasıyla, devletin devamlılığı anlayışıyla ve konjonktürün ülkeye yüklediği değerle yakından ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda İslam ile demokrasi bağdaşır mı sorusunun ötesine geçilen bu çalışmada Pakistan “halen inşa haline” olan bir örnek olarak sunulmaktadır. Bu inşanın başlangıcı Muhammed Ali Cinnah’ın yeni bağımsızlığını kazanmış ülkenin meclis açılışında ülkenin istikameti

koyduğu yüksek idealedir. Kanun ve nizama dayalı, farklı inançların devlet güvencesinde olduğu hedeflerin yanında unutulmaması gereken ise sömürge sonrası ülkelerde olduğu gibi Pakistan’da da ordunun en başında baskın kurum olarak ülke siyasetinde etkin bir rol üstlendiğidir. Yazarlara göre Hindistan ile savaşlardan İran ve Afganistan’dan algılanan tehditlere, Bangladeş’in ayrılmasına giden iç savaşın, Taliban ve 11 Eylül saldırıları sonrası yaşanan teröre karşı küresel mücadeledeki rolüne Pakistan’ın hızla askerileşmesini destekler bir seyirdir.

Kitabın Pakistan bölümünde ayrıca ordunun kendi çıkarını savunan ve devletin varlığına yönelik tehditleri bertaraf etme gerekçesiyle demokratik yolların tıkanmasına yol açan bir kurum haline geldiğini vurgulanmaktadır. Bu anlamda yaşanan krizler ve savaşlar sonrasında ordunun gücünü arttırması ve kamuoyunun bu doğrultuda manipülasyonu tekrarlanan bir sonuç olmuştur. Öte yandan İslamcı siyasi akımlardan faydalanarak bu güdülemeyi devam ettirme, onlara siyasi alanda alan açılmasına zemin hazırlamıştır. Mevdudi’nin devletin İslamileşmesi fikri, Ziya ül Hak’ın İslamileşmeyi hızlandırması ve ülkenin Afganistan’daki direnişe desteğin güzergâhı olması Pakistan’ın giderek radikalleşmesinin de yolunu açmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında Pakistan’da seçilmiş hükümetin devrildiği darbeye göz yumulduğunun altını çizen yazarlar, bu anlamda demokrasinin gelişmesinde konjonktür etkisinin tıpkı 1979 sonrasında olduğu gibi 2001 sonrasında da önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. 2013 yılındaki seçimlerdeki değişim taleplerinde ve genel değerlendirmelerde görüleceği gibi Pakistan demokratikleşme ve İslam ile demokrasi arasında bir tercih aşamasının da öncesinde daha tasarı halinde olan bir örnektir. Yazarların Pakistan örneğinde İslami devlet kurma söyleminin aslında İslami yolla ideal toplum hedefini belirttiği atf ise pek çok İslam ülkesine genellenebilecek öz iradeyle kurulan adil bir düzen, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve dini değerlere saygı hedefleri bağlamında önemli bir değerlendirmedir.

Arap Baharı sonrasında yeni dönemdeki arayışlarda öne çıkan bir diğer model de Endonezya kaynaklıdır. Bağımsızlığını kazanması sonrası önce Sukarno’nun tek parti rejiminden Suharto’nun baskıcı askeri idaresine geçen, 21. yüzyılla birlikte ise demokrasi yolunda ilerleyen Endonezya, baskıcı rejimlere karşı protestolar sonrasında yeni dönemdeki dönüşüm için “Türk modeli” gibi ulaşılması gereken değil, “Endonezya modeli” ile halen bu süreçte olup evrilmeye çalışan bir örnektir. Endonezya’daki koşulların ve sömürge geçmişinin, tarihsel arka planın farklılığından hareketle uygulanamazlığını öne sürenler dahi bu ülkedeki örnekten çıkarılacak derler konusunda hemfikiridir. Bu anlamda yazarların 2014’te Widodo’nun seçim başarısıyla devam eden demokratik yollarla siyasi gücün el değiştirdiği süreci öne çıkartması askeri rejimlerden demokrasiye geçiş örneği için dikkat çekici bir vurgudur. Müslüman toplumlarda demokrasiyi savunan lider eksikliğini eleştirileri ve tersine bir dalga ile tekrar demokrasiden uzaklaşılması ihtimali de Endonezya örneği ile çürütülmektedir. Sadece siyasi sitemin değişimi değil; siyasi elit, İslami gruplar ve ordunun evrilmesi ve aralarındaki etkileşimin değişimi vurgulanmaktadır. Yazarların altını çizdiği husus ise, ordunun siyasetten uzak durma iradesi, demokratikleşmeye bu grupların bakışı, İslami örgütlerin seküler gruplarla işbirliği ve özellikle eski sistemin destekçilerinin dışlanmadan yeni düzene adapte edilmesinin başarıyı sağlayan ve “tersine dalgadan” korunmayı sağlayan faktörlerin başında geldiği vurgusudur.

Diğerlerinden ayrıkası özellikleriyle en dikkat çeken demokrasi örneği, hiçbir zaman askeri idareyle yönetilmemiş, farklı etnik yapıların bulunduğu ve tarikat yapısının çok güçlü olduğu Senegal’dir. Ancak bu özelliklerine rağmen dini ayrışmalar siyaseten kullanılmamış, partileşmemiş ve bu ayrımların körükleyebileceği istikrarsızlık neticesinde bir baskı rejimi kurulmamıştır. Bu aşamada şehirli, seküler ve eğitilmiş elitlerin geliştirdiği Senegal’de aidiyetinin önemli olduğunu vurgulayan yazarlar bu elit sınıf ile dini örgütlenmelerin Senegal’in tarihinde ve anlayışlarının evrilmesinde de

önemli bir inceleme konusu ve merkezi oluşturduğunu öne sürmektedir. Bu anlamda yazarlar, Senegal'in bu özelliğini oluşturan etnik gruplar ile siyaset arasındaki ilişki, önde gelen dini gruplar ve organizasyonların siyasi eylem çeşitleri ve ordunun siyasetten uzak tavrı olmak üzere üç önemli hususun altını çizmektedir. Etnik bloklaşmanın olmadığı siyasi tercihlerin altını çizen yazarlar, dini örgütlerin doğrudan siyaset yerine adaylar için destek sağlayan hem odak ve hem aracı rolünün önemini vurgulamaktadır. Bu anlamda Senegal, etnik, dini, kültürel unsurlarla kimlik inşası üzerinden demokratik siyaset zemini oluşturması bakımından ele alınmıştır.

Muhammed Buazizi'nin kendini feda etmesiyle başlayan isyanla Arap Baharı'nın gerçek anlamda ilk kıvılcımının parladığı Tunus, etnik, dini ve kabile farklılığının neredeyse olmadığı homojen bir toplum yapısıyla Senegal örneğinin aksine bir ülkedir. Yazarlar, kuruluşundan bu yana Burgiba ve Bin Ali rejimleri altında tek partinin baskıcı idaresindeki Batılı/seküler-Müslüman/Arap sentezi imajının, idareye karşı eylemlerin başlamasıyla aslında nasıl da gerçek baskıcı yüzünü gösterdiğinin altını çizmektedir. Bu eylemlere katılan iyi eğitilmiş ve beklentileri yüksek genç nüfusun aslında dışlanmış, ötekileştirilmiş ve işsizlikten mustarip olduğu vurgulanmaktadır. Aslında Arap Baharı'nın diğer örneklerine göre tek başarılı demokratikleşme tecrübesi sayılabilecek Tunus'taki sürecin başarısının altında yatan faktörlerin,, Endonezya örneğinde altını çizilen, eski sivil/asker kadroların topyekün tasfiye edilmemesi ve güçlü sivil toplum tecrübesi, askerinin profesyonelleşmesi ve Raşid Gannuşi liderliğindeki *en-Nahda* Partisi'nin taviz ve uzlaşıyla süreci idare etmesi olduğunu öne sürülmektedir. Yazarların vurguladığı bir diğer husus da *en-Nahda* örneğinde görülebilecek bu demokratikleşme taleplerinin Arap Baharı'ndan çok önce de varoluşudur.

Tunus'taki devrimden demokratikleşmeye geçişin aksine Arap dünyasının en önemli ülkesi sayılabilecek Mısır'da seyir tersine işlemiştir. Mısır'da güvenlik güçleri ve ordunun zor gücü güvencesinde, meşruiyeti tartışmalı, görünüşte sivil bir rejim tesis edilmiştir. Yazarların belirttiği gibi Mısır'daki otoriter rejimin yeniden tesisine dönüş, demokratikleşme sürecinin ne kadar zorlu ve sıkıntılı olabileceğinin göstermektedir. Mübarek'in devrilmesi ve ilk özgür seçimlerin yapılması sonrası iktidara geçen Müslüman Kardeşler'in güçlü bir idare kuramaması, uzlaşma ve koalisyondan ziyade kendi köklü muhalefet yapısına dayanan yönetimi toplumun kutuplaşmasına neden olmuştur. Yazarların belirttiği gibi ilerleyen süreçteki başarısızlıklar sadece yeni idareye değil aynı zamanda kırılğan demokrasi tecrübesine de zarar verir hale gelmiştir. Mursi'nin devrilmesiyle kurulan askeri rejimin demokrasiyi güçlendirmek yerine tekrar ordu öncülüğündeki idareyi kurması da demokratikleşme adına büyük bir başarısızlıktır. Yazarlar bu geri adım sürecinde "hatalı liberallerin" desteği ve ordunun dini örgütler, muhalif gruplar ve köklü dini kurumlar üzerinde kurduğu baskıya değinerek bunun, demokrasi kanalları tıkanan çevrelerin radikalleşmesine yol açabileceği ikazında bulunuyor.

Esposito, Sonn ve Voll tarafından hazırlanan ve Arap Baharı'nın baskın Müslüman nüfusa sahip ülkelerdeki sonuçları veya etkileri üzerinde durulan bu çalışma aslında İslam ile demokrasinin bağdaşmaz oldukları savunusuna karşı farklı örnekler ve tecrübeler üzerinden bir örnekleme niteliğindedir. Arap Baharı öncesinde de var olan bu demokratikleşme taleplerinin aslında tıpkı bazı İslami devlet talepleri gibi hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan hakları, hayat kalitesinin yükseltilmesi gibi idealler ve taleplere karşılık geldiğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamında demokratikleşmenin güçlendiği örneklerde aslında demokrasi seyrinden ziyade bu taleplerin karşılık bulması, uzlaşma kültürü ve baskıcı rejimler sonrasına odaklı bir değerlendirme sunulmaktadır. Kitabın yazarlarının esas savı ise İslam ile demokrasi arasındaki karmaşık ilişkinin aslında onlara atfedilen anlam ile şekillenen bir etkileşim olduğu, bu etkileşimin dünden bugüne değil daha derin bir tarihi süreçte olgunlaştığı ve 2010'lar ile birlikte yeni bir evrilme sürecine girildiği yönündedir. Bu

aynı zamanda Ortadoğu istisnacılığı, tarihin sonu tezleri ve demokratikleşme dalgalarını kaçıran İslam dünyası algılarının öngöremediği bir gelişim sürecidir.

Kitaba yönelik önemli bir eleştiri noktası ise ele alınan ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal ve tarihsel farklılıkların bu ülkelerin demokratik gelişimine, İslami kesimlerin bakış açılarına etkisinin derinlemesine ele alınmamış olması ve karşılaştırmanın salt bir tarihsel süreç özetiyle geçilmesine yöneliktir. Bunun yanı sıra sosyal medyanın organize edici, özgürleştirici ve hatta protestolara katalizör etkisinin yadsınması; kitap boyunca ele alınan ülkelerin seçimi; ve Suriye, Irak veya Ürdün gibi demokratikleşme için önünde uzun bir yol ve hatta çatışma süreci olan ülkelerden hiç bahsedilmemesi de ayrı eleştiri noktalarıdır. Ülke içindeki analiz tercihlerinde de, örneğin Pakistan'da Ahmediler veya Türkiye'de Milli Görüş veya Gülen Hareketi haricindeki Sünniler ve Aleviler es geçilmiştir. Bu anlamda nispeten başarısız örnekleri veya Arap Baharı etki alanı içinde olup olmadığı tartışmalı Pakistan, Endonezya veya Senegal gibi ülkeleri dâhil etmek, demokrasi tartışmalarının analizden çok savunmacı bir üslup ve tercihle ele alındığı eleştirilerini beraberinde getireceği not edilmelidir.